

Вознюк Андрій Андрійович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем розкриття та розслідування злочинів Національної академії внутрішніх справ

ІЄРАРХІЧНІСТЬ ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОЗНАКА ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Розглянуто поняття та ознаки ієрархічності як кримінально-правової ознаки злочинної організації, визначено її структуру.

Ключові слова: злочинна організація; організована група; ієрархічне об'єднання; структурна частина злочинної організації; розподіл функцій і ролей.

Рассмотрены понятие и признаки иерархичности как уголовно-правового признака преступной организации, определена ее структура.

Ключевые слова: преступная организация; организованная группа; иерархическое объединение; структурная часть преступной организации; распределение функций и ролей.

The concept and characteristics of the hierarchicity as a criminal lawful sign of the felonious organization are considered, defined is the structure.

Keywords: the felonious organization; an organized group; the hierarchical unification; the structural part of the felonious organization; the distribution of functions and roles.

Організовані групи та злочинні організації завдають значної шкоди державі, посягають на права та свободи людини, власність, громадський порядок, громадську безпеку й інші охоронювані кримінальним законом суспільні відносини.

Згідно з даними МВС України, у 2010 році виявлено 397 організованих груп і злочинних організацій, у складі яких учинено 3135 злочинів.

Важливе значення у протидії цим об'єднанням мають положення кримінального законодавства, зокрема ті, що визначають поняття злочину, учиненого організованою групою та злочинною організацією. Водночас однією з ознак злочину, учиненого злочинною організацією, є ієрархічність об'єднання, за якою відмежовують організовану групу від злочинної організації.

Питання ієрархії в злочинній організації розглядали такі вчені, як: М. І. Бажанов, В. В. Бедриківський, В. В. Василевич, Л. М. Демидова, Г. П. Жаровська, І. В. Іваненко, М. Й. Коржанський, М. В. Корнієнко, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, Г. В. Новицький, І. К. Туркевич, Є. В. Фесенко, М. І. Хавронюк, Н. В. Чернишова, С. Д. Шапченко та ін. Однак, у зв'язку з відсутністю єдиного науково обґрунтованого визначення цієї ознаки, виникають проблеми у правозастосовній діяльності правоохоронних органів.

Метою статті є дослідження поняття ієрархічності об'єднання, що вживають у визначенні злочину, учиненого злочинною організацією.

У науці існує два погляди на етимологічне значення терміна “ієрархія”. Одні вчені вважають, що він походить від давньогрецького слова, що означає “влада первосвященника” [1], інші – від грецьких, що означають “священний” і “влада” [2]. Таким чином, термін “ієрархічність” у визначенні злочину, учиненого злочинною організацією, позначає, насамперед, владу у злочинній організації.

Стосовно семантичного значення терміна слід зазначити, що у словнику іншомовних слів ієрархія – це поділ на вищі та нижчі посади, чини; суворий порядок підлеглості нижчих за посадою або чином осіб вищим; розташування частин або елементів цілого в порядку від вищого до нижчого [3, с. 452]. У тлумачному словнику ієрархію визначають по-різному: 1) сукупність людей, об'єднаних за принципом підлеглості службовою чи іншою діяльністю, родинними стосунками тощо; 2) сукупність відносин старшинства в якій-небудь множині. Послідовне розміщення посад, чинів і т.ін. від найнижчих до найвищих у порядку їх підлеглості; 3) властивість, що характеризує систему з відносинами старшинства між її частинами; 4) структура, що представляється кореневим орієнтованим деревом; 5) принцип управління в централізованих системах [4, с. 488].

Екстраполюючи значення цього терміна на ієрархічність злочинної організації, доходимо висновку, що про наявність останньої свідчить: 1) поділ на вищі та нижчі посади в злочинній організації; 2) суворий порядок підлеглості учасників злочинної організації, які обіймають нижчі посади, стосовно учасників, які обіймають вищі посади; розміщення учасників (членів) або структурних частин злочинної організації в порядку від тих, які обіймають вищі посади, до тих, які обіймають нижчі посади; 3) сукупність учасників злочинної організації, об'єднаних за принципом підлеглості злочинною діяльністю (а в окремих випадках пов'язаних дружніми, родинними стосунками тощо); 4) властивість злочинної організації, що характеризує її систему з відносинами старшинства між її учасниками та структурними частинами; 5) принцип управління в злочинній організації.

Крім того, термін “ієрархічність” пов'язаний з іншим терміном – “структура”. У тлумачному словнику структуру визначено як взаєморозміщення та взаємозв'язок складових цілого; будова; устрій, організація чого-небудь. Водночас багаторівнева структура – структура, елементи (вузли) якої розташовані на двох або більше рівнях ієрархії [4, с. 1405]. Структура злочинного об'єднання – це внутрішня його будова, яка визначається відповідною конфігурацією і змістом стійких зв'язків учасників об'єднання та забезпечує психологічну єдність і стабільність останнього [5]. Злочинна організація має ієрархічну структуру. Найбільш влучно злочинну організацію характеризує багаторівнева структура, оскільки просту структуру має і група осіб за попередньою змовою, й організована група. Два рівні ієрархії характерні для організованої групи, подекуди – для групи осіб за попередньою змовою (якщо в ній існує розподіл ролей).

Таким чином, ієрархічність може бути притаманною як для групи осіб за попередньою змовою, організованої групи, так і злочинної організації. Однак злочинна організація характеризується особливою ієрархічністю, що має декілька (три і більше) рівнів.

У постанові Пленуму Верховного Суду України “Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями” від 23 грудня 2005 р. № 13 зазначено, що ієрархічність злочинної організації полягає в підпорядкованості учасників останньої організатору та забезпечує певний порядок керування таким об'єднанням, а також сприяє збереженню функціональних зв'язків і принципів взаємозалежності його учасників або структурних частин під час здійснення спільної злочинної діяльності [5]. Тобто ієрархію ототожнюють з розподілом функцій і ролей, що не дає можливості відмежувати злочинну організацію від інших злочинних об'єднань. Тому правозастосовна діяльність потребує іншого визначення цього поняття. З цією метою доцільно проаналізувати погляди вчених з приводу розглядуваної ознаки.

1. Однією з ознак ієрархічності злочинної організації називають наявність в угрупованні *конкретних завдань діяльності* (М. Й. Коржанський) [6, с. 94]. Очевидно, що такі завдання пов'язані з безпосереднім учиненням тяжких чи особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництвом чи координацією злочинної діяльності інших осіб, або забезпеченням функціонування як самої злочинної організації, так й інших злочинних груп. Водночас вони розкривають мету діяльності об'єднання й опосередковано стосуються до його ієрархічності.

2. До ознак ієрархічності злочинної організації вчені відносять *наявність керівників*: керівних органів чи керівника (М. Й. Коржанський) [6, с. 94]; керівника (керівного ядра) (С. Д. Шапченко) [7, с. 58]; загального керівництва (лідерів) (М. І. Мельник) [8, с. 176]; керівника угруповання чи колегіального органу управління (Г. В. Новицький) [9, с. 140]; керівника або єдиного керівного центру (Л. М. Демидова) [10, с. 10–11]; органу як носія влади (Г. П. Жаровська) [11, с. 87].

Учені зазначають, що ієрархічність може передбачати як наявність одного керівника, так і декількох чи керівного органу. Наявність лише одного керівника може свідчити про існування організованої групи, а не злочинної організації. Водночас ієрархічність злочинної організації передбачає управління щонайменше на двох рівнях: управління всією злочинною організацією та управління окремими її учасниками чи структурними частинами. Один керівник управляє всією злочинною організацією, а другий – окремою групою (структурною частиною). *Так, К. створив та очолив злочинну організацію, що спеціалізувалася на втягненні осіб у заняття проституцією, утриманні місць розпусти, організації звідництва та сутенерстві.*

Вона складалася з двох організованих груп і структурних частин, керівниками яких були К., М., П. та В., а рядовими учасниками організації – С., Л., Н. та О. [12].

Загальне керівництво злочинною організацією можуть здійснювати також декілька осіб (керівний орган). Керівний орган злочинної організації – елемент злочинної організації, що складається з декількох осіб, які здійснюють керівництво злочинною організацією. До керівного органу злочинної організації можуть входити керівник чи керівники, що здійснюють загальне управління злочинною організацією, а також особи, які управляють діяльністю окремих виконавців. Особа, яка здійснює загальне управління злочинною організацією, одночасно може бути керівником її структурної частини. Так, злочинна організація, що спеціалізувалася на шахрайстві способом “фінансових пірамід”, мала ієрархічну структуру, що складалася з “великої ради” – головного органу керування злочинною організацією, до якого на постійній основі входили особи, які здійснювали загальний контроль за діяльністю всіх її членів й органів керування нижніх рівнів; “ради директорів” – виконавчого органу, до якого входили особи, які здійснювали координацію дій кожного члена злочинної організації, визначали стратегію її діяльності й тактику здійснення конкретних злочинів (“управлінський директор”, “директор з безпеки”, “адміністративний директор”); безпосередніх керівників, що відповідали за підготовку й учинення злочинів, яких члени злочинної організації назвали “коло” (“маркетинг-директор” та його заступники) [13].

3. До рис ієрархічності злочинної організації відносять наявність *правил поведінки*: правил поведінки, обов’язкових для всіх учасників організації (С. Д. Шапченко) [7, с. 58]; загально визначених правил поведінки і забезпечення їх дотримання учасниками злочинної організації (М. І. Мельник) [8, с. 176]; стосунків між членами угруповання, що ґрунтуються на принципах влади та підкорення (Г. В. Новицький) [9, с. 140]; обов’язкових рішень, прийнятих організаторами для всіх інших учасників злочинної організації (М. І. Бажанов) [14, с. 234].

До правил поведінки слід віднести *підпорядкованість, підзвітність і дисципліну*. Так, ознакою ієрархічності злочинної організації М. Й. Коржанський називає підзвітність і дисципліну [6, с. 94], а Н. В. Чернишова – жорстку дисципліну [15, с. 103].

Учені *підпорядкованість учасників (членів) злочинної організації її керівникам* визначають по-різному: як визначену підпорядкованість (М. Й. Коржанський) [6, с. 94]; підпорядкованість членів організації своїм керівникам, підпорядкованість окремих структурних частин злочинної організації єдиному центру (М. І. Бажанов) [14, с. 234]; чітко визначену підпорядкованість рядових членів об’єднання його керівникові(ам) (зокрема керівникам структурних частин) (М. І. Мельник) [8, с. 176]; підпорядкованість учасників злочинної організації або її структурних частин своїм керівникам, обов’язковість виконання учасниками злочинної організації чи її структурними частинами прийнятих керівником чи керівниками злочинної організації рішень, розпоряджень, наказів (Л. М. Демидова, Н. В. Чернишова) [10, с. 10–11; 15, с. 103]; упорядкованість злочинної організації з погляду лідерства та підлеглості (В. В. Василевич) [16, с. 6]; наявністю стосунків, побудованих на субординації (підпорядкування окремих структурних частин єдиному центру) (Г. П. Жаровська) [11, с. 87].

На підставі аналізу цих поглядів можна визначити такі рівні чи види підпорядкування у злочинній організації: 1) підпорядкованість рядових учасників злочинної організації своїм керівникам; 2) підпорядкованість структурних частин злочинної організації керівному центру (підпорядкованість керівників структурних частин керівнику (керівникам) злочинної організації). Водночас до цієї ознаки доцільно віднести обов’язковість виконання учасниками злочинної організації чи її структурними частинами прийнятих керівником (керівниками) рішень, розпоряджень, наказів.

4. Ознакою злочинної організації визнають також *розподіл функцій і ролей між її учасниками*. Так, С. Д. Шапченко зазначає, що ієрархічність злочинної організації може бути пов’язана з розподілом функцій між її учасниками [7, с. 58]. В. В. Бедриківський влучно називає її різновидом розподілу функцій [17, с. 49], а Г. П. Жаровська – регламентацією прав і обов’язків [11, с. 87].

У злочинній організації існує особливий розподіл функцій і ролей, що свідчить про наявність, з одного боку, ієрархічності, а з іншого – злочинної організації. Функції та роль організатора мають виконувати щонайменше два суб’єкти злочину: один є керівником усієї злочинної організації, а другий – керівником структурної частини злочинної організації. Крім того, кожен із зазначених керівників повинен мати підлеглих, що є виконавцями злочину. Причому один з таких підлеглих, водночас, повинен бути керівником структурної частини злочинної організації.

5. Наступною ознакою ієрархічності злочинної організації є наявність *структурних частин*. У ч. 4 ст. 28 Кримінального кодексу (КК) України зазначено про структурні частини злочинної організації, однак у теорії кримінального права застосовують інші формулювання цього поняття: підсистеми у вигляді кількох організованих груп (П. С. Матишевський) [18, с. 173]; структурні підрозділи (М. Й. Коржанський) [6, с. 94]; ланки (М. І. Хавронюк, М. І. Мельник, І. К. Туркевич, Є. В. Фесенко, М. В. Корнієнко) [19, с. 61; 20, с. 74; 21, с. 203–204]; структурні одиниці (Н. В. Чернишова) [22, с. 103]. Найбільш вдалими поняттям, що характеризує структурні елементи злочинної організації, на наш погляд, вважаємо закріплене в ч. 4 ст. 28

КК України, а саме – структурні частини. Вони є підсистемами злочинної організації, що виконують визначені функції (учинення злочинів, технічне забезпечення, зв'язок, розвідка, особиста охорона тощо) і підпорядковані керівнику (керівному органу) злочинної організації.

Усі вчені зазначають, що структурних частин злочинної організації має бути декілька, тобто дві і більше. Однак, на наш погляд, до складу злочинної організації може входити й одна структурна частина. У цьому разі злочинна організація буде складатися з керівника всієї злочинної організації, керівника структурної частини та підлеглих йому учасників. Так, А. створив злочинну організацію, що складалася з двох груп, до складу яких входило вісім учасників – Д., К., Л., М., О., П., Р. та С. А. керував діяльністю організації та обох груп, планував її та розподіляв ролі між учасниками. Б. управляв діяльністю однієї зі структурних частин організації: залучав інших співучасників, готував необхідні фіктивні документи та керував діяльністю безпосередніх виконавців злочинів [22]. Таким чином, організаторами стали А. і Б. Причому А. здійснював управління всією злочинною організацією та однією зі структурних частин, а Б. – управління лише структурною частиною, підпорядковуючись А.

6. Неоднозначними є погляди науковців і стосовно *рівнів ієрархії* у злочинній організації. Як зауважує С. Д. Шапченко, у більшості випадків ієрархічність злочинної організації має кілька рівнів і може бути пов'язана з розподілом функцій між її учасниками [7, с. 58]. На переконання М. І. Хавронюка та М. І. Мельника, ієрархічною є тільки така структура, не менше ніж одна з ланок якої входить, водночас, у відносини як єдиноначальності, так і підпорядкованості [18, с. 61]. Л. М. Демидова, характеризуючи ієрархічність об'єднання, зазначає про характерну наявність двох чи більше рівнів структури. У злочинній організації з двома рівнями структури елементи одного рівня виконують тільки владні функції, другого – тільки функції підпорядкування [10, с. 10–11].

Злочинна організація має щонайменше тривірневу ієрархічну структуру: (верхній – керівники всієї злочинної організації, середній – керівники структурних частин і нижній – рядові учасники (виконавці) та дворівневу систему управління (управління всією злочинною організацією та управління її структурними частинами).

Отже, *ієрархічність злочинної організації – це такий розподіл функцій і ролей між учасниками (структурними частинами) злочинної організації, що забезпечує підпорядкованість і підзвітність рядових учасників останньої (виконавців, підбурювачів, пособників) організаторам: керівнику (керівному органу) злочинної організації та керівникам структурних частин. Вона передбачає: 1) наявність організаторів (керівників злочинної організації та її структурних частин) і виконавців (рядових учасників); 2) поділ злочинної організації на структурні частини; 3) наявність правил поведінки, побудованих на субординації, підпорядкованості, підзвітності та дисципліні її учасників; 4) розподіл функцій і ролей в об'єднанні.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ієрархія. Викисловарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://ru.wiktionary.org/wiki>.
2. Ієрархія. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://uk.wikipedia.org/wiki>.
3. Словник іншомовних слів: 23000 слів і термінологічних словосполучень / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови : (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с.
5. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 груд. 2005 р. № 13 // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 1. – С. 2–6.
6. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : [навч. посіб.] / Коржанський М. Й. – [3-тє вид.]. – К. : Атіка, 2007. – 592 с.
7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [Александров Ю. В., Андрушко П. П., Антипов В. І. та ін.] ; відп. ред. С. С. Яценко. – [4-тє вид., переробл. та допов.]. – К. : А.С.К., 2006. – 848 с.
8. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. / [Александров Ю. В., Антипов В. І., Володько М. В. та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – [4-тє вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2008. – 376 с.

9. Новицький Г. В. Злочинна організація як форма співучасті / Г. В. Новицький // Проблеми відповідальності за злочини проти громадської безпеки за новим Кримінальним кодексом України : матеріали міжнар. наук.-практ. семінару (Харків, 1–2 жовт. 2002 р.) / [редкол. : Сташис В. В. (голов. ред.) та ін.]. – Х. : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – С. 140.

10. Демидова Л. М. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / Л. М. Демидова. – Х., 2003. – 21 с.

11. Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Жаровська Галина Петрівна. – К., 2004. – 211 с.

12. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області. Кримінальна справа № 1-753/2008 р. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/5752663>.

13. Вирок Печерського районного суду м. Києва. Кримінальна справа 1-27/2009 р. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/6467765>.

14. Кримінальне право України : Загальна частина : підруч. / [М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.] ; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [2-ге вид., переробл. і допов.]. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.

15. Чернишова Н. В. Кримінальне право України. Загальна частина : [навч. посіб.] / Чернишова Н. В. – К. : Атіка, 2003. – 288 с.

16. Василевич В. В. Боротьба з організованими формами організованої злочинності корисливо-насиленницького спрямування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / В. В. Василевич. – К., 1998. – 18 с.

17. Бедриківський В. В. Кримінологічна характеристика та заходи запобігання бандитизму : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Бедриківський Володимир Володимирович. – К., 2010. – 235 с.

18. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : [підруч.] / П. С. Матишевський. – К. : А.С.К., 2001. – 352 с.

19. Хавронюк М. І. Ознаки і поняття організованої групи та злочинної організації (кримінально-правовий аспект) / М. І. Хавронюк, М. І. Мельник // Право України. – 2000. – № 4. – С. 59–64.

20. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [Андрушко П. П., Арсенюк Т. М., Бантишев О. Ф. та ін.] ; за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – [2-ге вид., переробл. та допов.]. – К. : Дакор, 2008. – 1428 с.

21. Корнієнко М. В. Організована злочинність в Україні: сучасний стан, кримінологічна характеристика, заходи протидії / Корнієнко М. В. – К. : Фонд Юрнауки, 2004. – 300 с.

22. Вирок Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області. Кримінальна справа № 1-2/2010 р. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/10607614>.